

kontextech rozebírány tyto dvě základní oblasti lidského života (rodina a práce) s důrazem na odlišnosti světa mužů a žen. Ať už se mylím či nikoli, autor měl rozhodně v úvodu stručně, jasně a srozumitelně objasnit logiku celé knihy. Několik stránek úvodu totiž věcně poněkud splývá s částí *Východiska* a záměr práce je tak znejasněn.

Již jsem se zmínila o tom, že práce se pohybuje na pomezí řady oborů a subdisciplín. Je proto pravděpodobné, že jednotliví odborníci zabývající se těmito disciplínami budou v knize mnohé postrádat a zároveň dokazovat, že uvedené problémy jsou složitější a řada z nich by si zasloužila samostatnou knížku. Na druhé straně jsem přesvědčena, že zde zároveň naleznou mnoho inspirací z příbuzných oborů, možná i nových informací. Pro mne byl například objevným oddíl *Stáří*. Na druhé straně postrádám návaznost mezi vzdělanostní a profesní dráhou. Domnívám se však, že rozebírat práci takto detailně by nebylo adekvátní jejímu záměru a charakteru.

Nemohu si však odpustit jednu připomínku spíše technického rázu. Je možná otázkou osobního vkusu či zvyku, zda odkazy na literaturu uvádět v poznámce na příslušné stránce, či využít systému vžitého spíše v časopisech, kde se odkazuje k seznamu literatury. Nicméně se domnívám, že opět zvítězilo pohodlí (autora? nakladatelství?) nad pohodlím zákazníka. Čtenář je nepochybně zklamán, když v seznamu literatury část odkazů nenalezne. Jen namátkou jsem zjistila, že například na s. 97–110 chybí v seznamu literatury celkem 5 odkazů. Tento nedostatek se objevuje i na jiných stránkách knihy (např. na s. 129, 209 a 340). Čtenář si potom nemůže být jist, zda v seznamu chybí titul či zda je chyba ve vrocení (viz např. s. 304, Večerník 1984). Tato poznámka je zároveň upozorněním, že seznam použité literatury je ve skutečnosti rozsáhlejší než ten, který je v knize uveden.

Co říci závěrem? Rozhodně jde o práci, která si zaslouží pozornost a nemalé uznání. Podle mého názoru lze knihu číst mnoha způsoby, z rozličných důvodů a s různými záměry. Pro vyspělejší laické čtenáře bude zajímavým a objevným, někdy však náročným čtením. Pro odborníky zabývající se problémy biografii a životních drah jistě bude cennou, možná i nerozlučnou příručkou. Nezanedbatelnou předností této knihy je totiž skutečnost, že kromě světové literatury zhodnocuje řadu prací domácí proveniencí roztroušených v nejrozličnějších periodikách či interních edicích. Pro odborníky jiného zaměření zřejmě bude inspirací či pomocníkem při úsilí zasadit problémy, jimiž se zabývají, do širšího kontextu. Mohla by také být podpůrným materiálem pro starší studenty sociologie rozhodující se o odborné specializaci. Pro mne osobně je knížkou, kterou ve své knihovně zařadím mezi ty, k nimž se čas od času vracím. Konečně si myslím, že jde o publikaci, k níž se i sám její autor dříve či později vrátí. Je v ní totiž zárodek práce nové, tentokrát jednoznačněji zacílené, syntetičtější a sevřenější.

Jadwiga Šanderová

A. Šubrtová: *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*

Praha, Ústav československých a světových dějin 1989, XIX + 691 s.

Dějiny populačního myšlení patří k dějinám lidstva. Lidská reprodukce, její zákonitosti a hledání možnosti její regulace se staly záhy součástí vědy o státě a vědy o společnosti. Zvláštní postavení mají tyto dějiny v demografické vědě, jsou její nezbytnou součástí. Ani ve světové literatuře nepatří souborné historické zpracování dějin populačního myšlení a populačních teorií k běžné literatuře. V současné době lze uvést 20–30 publikací, jejichž předmětem je systematické zpracování uvedených problémů. Také československá demografická a společenskovědní literatura pociťovala tento nedostatek, protože ani starší prameny (J. Koloušek, A. Hajn, C. Horáček ml., J. Gruber, B. Augustin, A. Boháč, E. Chalupecký, A. Chura, O. Schmidt), ale ani nejnovější učebnice (J. Korčák, E. Maur, V. Srb, M. Kučera, L. Růžicka, Z. Pavlík, J. Rychtaříková, A. Šubrtová) nevěnovaly soubornému zpracování těchto otázek patřičnou pozornost.

Nyní vydaná publikace *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií* z pera historičky a demografky A. Šubrtové vynahrazuje tento nedostatek a možno říci, že v rozsahu, který umožnil značně podrobné zpracování uvedené materie. Autorka přistoupila k sepsání knihy po několikaletém usilovném studiu

téměř 500 publikací. Ve své práci cituje na 1700 autorů demografických, ekonomických, historických, lékařských a sociologických publikací. V poznámkovém aparátu, který provází jednotlivé kapitoly knihy, zpracovala dalších 1100 materiálů, odkazů a citací, představujících často další významné informace. Je pochopitelné, že při této šíři záběru publikace se naše poznámky nemohou dotknout celého obsahu knihy v rozsahu, který by si to zasloužil.

A. Šubrtová zvolila pro sepsání svých *Dějín* metodu osvědčenou pro práce podobného druhu, kdy o nejstarší minulosti máme jen omezené a většinou nesystematické prameny, které se početně i hloubkou svého zpracování rozšiřují: pro zpracování nejstarších období použila chronologické metody, pro novější a nejnovější dobu metody zpracování systémů a škol. Kniha má kromě výstižného úvodu (výklad problému, popis metodiky zpracování, základní přístupy, dosavadní prameny) a až příliš stručného a skromného závěru celkem šest kapitol, šest samostatných příloh, bibliografii a jmenný rejstřík v uvedeném bohatém výtci i ruské, anglické a francouzské resumé.

Dějiny populačního myšlení a populačních teorií nejsou jen dějinami pro demografy. Jsou to i dějiny pro sociology a všechny ostatní pracovníky společenských věd, protože to jsou dějiny lidské kultury, lidské civilizace v jejích regionálních zvlátnostech. Vzhledem k tomu, že autorka *umí psát*, je studium její knihy i zážitek literární. Jednotlivé kapitoly, velmi dobře časově etapizované, jsou ve svých úvodních partiích uváděny charakteristikami ekonomickými, sociálními, filozofickými, kulturními a dalšími, které mohou ozejmít podobu té které doby, příslušného období. Kapitoly používající chronologické metody začínají výkladem nejstaršího populačního myšlení (Summerové, 3.–2.tis. př.n.l.) a plynule přecházejí k výkladu východního populačního myšlení, demografickým problémům antického Řecka a Říma, k vylíčení počátků křesťanského, resp. církevního populačního myšlení a populačních norem vycházejících z koránu. Uzavírá se 14.stoletím v evropských zemích. Proti starším publikacím zde najdeme nové pohledy a autorské hodnocení problémů nejen antického světa, ale také málo traktované problematiky islámské a východní. Totéž lze říci o řadě subkapitol v dalších kapitolách, ať jde o epochu 15.–18.století (reformace, protireformace, merkantilismus, fyziokratismus, francouzská revoluce, začátky přírodovědního přístupu, začátky demografické statistiky a státovědy, počátek klasické anglické politické ekonomie) nebo o etapu vedoucí od klasického k modernímu malthusianismu a ke klasikům marxismu. Pro sociology bude nejzajímavější V.kapitola, nazvaná *Pozitivismus a eklekticismus v demografické teorii* (345–498), ale i VI.kapitola, *Populační teorie poválečného období až po současnost* (499–600).

Pro rozvoj nejen demografie jako praktické vědy, ale také ostatních společenských věd, včetně počátků formulací společenských teorií, tedy i teorií a škol demografických, měl veliký význam vývoj těchto věd ve druhé polovině 19.století. I když nebyl přímým, resp. jasným přelomem v základech myšlení a přístupů, postupně se rozšiřující objem společenských informací (díky prudkému rozvoji statistiky), rozvoj technických věd a ekonomiky měly vliv i na rozvoj teoretického myšlení vycházejícího z materiální základny a sociálních realit. Autorka konstatuje, že stejně jako sociologický pohled na svět a lidskou společnost předpokládalo i demografické myšlení a) pohled na společnost jako systémový celek, který funguje a rozvíjí se podle vlastních zákonů, b) vědomou orientaci na zkoumání reálně existujících demografických pravidelností, z nichž by bylo možno odvodit zákonitosti, c) oporu v empirických metodách výzkumu v protikladu ke spekulativní filozofické konstrukci (345–346). Právě v těchto místech nalézá autorka společná místa pro sociologii a demografii a výchozí body formulace populačních (demografických) teorií. Uznává, že rozčlenění bohaté škály názorů na populaci od poloviny 19.století do čtyřicátých let 20.století, není jednoduché. Ještě nezdůrazňuje obrovský význam, který přinesly výsledky druhé světové války a pak 60.léta (vznik nových států tvořících Třetí svět) pro populační praxi, pro populační politiku, pro možnost vzniku nových populačních teorií, nyní opětovně hrozících budoucím přelidněním světa, jak to naznačují projekce a prognózy budoucího vývoje světové populace, kde na jedné straně dramaticky roste počet obyvatelstva i přes antipopulační politiku některých rozvojových zemí, a na druhé straně náhle některé rozvinuté země začínají hledět vstříc perspektivní demografické stagnaci, ev. depopulaci, včetně Československa. V historickém výztu sleduje jednotlivé demografické školy a jejich myšlení v etapě sociálního darwinismu, v období rozvoje bioorganické školy, u zástupců instinktivistické koncepce vývoje obyvatelstva; zvláštní pozornost je věnována sociologickým teoriím (377 an.) pod pojmem „demografické školy v buržoazní sociologii“. Na ni navazuje pojednání o teoriích poklesu plodnosti (teorie sociální kapilarity, teorie blahobytová, teorie racionalizační, teorie náhradních dětí, teorie optického klamu, teorie urbanizační (též A. Boháč). Podrobně se pak věnuje ekonomickým

teoriím. Sám v nich vidím jedno z východisek pro formulaci populační teorie epochy socialismu, avšak zřejmě ve spojení s teoriemi kulturními. Partie týkající se populačních teorií končí přehledem současných nemarxistických teorií a výčtem pokusů o formulování populační teorie etapy marxismu. Jsou zde uvedeny práce sovětských autorů a je zde i zmínka o pokus československých demografů (F. Fajfr aj.) formulovat úkoly marxistické demografie v polovině 60. let. K současnému pojetí demografie se nejnověji vyslovil Z. Pavlík, J. Korčák a M. Hampl. Sám se domnívám, že je nutno opakovat širě založené šetření o pojetí a úkolech současné demografie, analogické anketě z roku 1963 a 1964.

A. Šubrtová napsala vynikající knihu o dějinách populačního myšlení a populačních teorií. Jsou v ní shrnuty nejen dosavadní poznatky o těchto tématech v celosvětovém měřítku. Cenná jsou i hodnocení autorky. Nemyslím, že by někteří naši demografové měli proti těmto hodnocením námitky. Z toho důvodu představuje kniha i postoj československé demografie konce 80. let k interpretaci dějin populačního myšlení a populačních teorií v jejich historickém vývoji a při jejich hodnocení z hlediska pohledu čs. demografa, znalého jak celosvětových trendů populačního vývoje světa, urbanizace jeho obyvatelstva, tak i konkrétní demografické situaci přímo v Československu.

Na konci bych chtěl připojit poznámku: Publikaci vydal záslužně Ústav československých a světových dějin ČSAV v Praze v nákladu 300 výtisků. Je to malotirážní publikace. Ústav jí věnoval všechnu péči, která je při použité fotokopírovací technice možná. Může se při tomto nákladu dostat do knižních fondů všude tam, kde by měla být k dispozici badatelům, když si ji nemohou koupit, protože je vydána „jen pro služební potřebu“?

Vladimír Srb

I. S. Kon: Hledání vlastního Já (Osobnost a její sebeuvědomění)

Praha, Svoboda 1988, 275 s.

Igor Semjonovič Kon nepatří k těm, kteří se proklamativně hlásí k multidisciplinaritě a interdisciplinaritě. Přednosti „širokouhlé“ poznávací optiky dokazuje výsledky své práce. Víceoborový a mezioborový přístup pro něj není abstraktním metodologickým imperativem, ale zcela konkrétním vyústěním schopností konfrontace a tvůrčí integrace řady speciálních vědeckých (teoretických i empirických) poznatků, a také výsledků svébytné reflexe společenské reality v uměleckých (především literárních) dílech, jež se za jistých okolností stávají pro vědu zdrojem inspirace a relevantních faktů. Tyto schopnosti prokázal již ve svých pracích z šedesátých let, z nichž mezinárodní ohlas získala i u nás vydaná *Sociologie osobnosti* (Praha, Orbis 1971). Rovněž další práce I. S. Kona, např. *Psychologie jinošského věku* (Moskva 1979), *Přátelství – eticko psychologický nástin* (Moskva 1987), *Utváření Já* (Bratislava 1980) a *Psychologie starších žáků* (Moskva 1982) se sice svými názvy hlásí k určitým vědním disciplínám, především k psychologii, ale jejich interdisciplinární charakter i „vědecký“ nestylizovaný sdílný sloh je činí užitečnými a přístupnými pro široký okruh odborníků ve společenské teorii i praxi.

Plně to platí i o publikaci *Hledání vlastního Já*. I když na rozdíl např. od *Sociologie osobnosti* se jedná o práci speciálnější, jež předpokládá lépe odborně vybaveného čtenáře, zachovává si – a to jistě i zásluhou překladu předního československého sociologa Eduarda Urbánka – charakter vědecké monografie, jejíž orientace na postižení subjektivní stránky života, sebepoznání, sebeurčení a sebevyjádření člověka a způsob výkladu zaujmou většinu těch, kteří na pozadí současných reálných i žádoucích společenských změn uvažují o dialektice objektivních a subjektivních zdrojů pokroku. V souvislosti se snadno prognózovatelným zájmem o recenzovanou publikaci je těžko pochopitelný její velmi nízký náklad (1900 exemplářů), který byl záhy rozebrán.

Hledání vlastního Já je prací významnou nejen svým zaměřením, ale rovněž přístupem, jenž v souvislosti s potřebou projekce nového modelu socialismu zdůrazňuje, že osobnost či lidské Já přes veškerou objektivní určenost je i specifickou subjektivní realitou. Podstata Já – uvádí autor v prologu – není dána jen tím, co ho podmiňuje a co do něho „vstupuje“ (psychofyzilogické vlastnosti, sociální podmínky, výchova atd.), ale i tím, co z něho „vystupuje“, co vzniká jeho vlastní tvořivou aktivitou.

V Konově práci tak na řadě míst nalézáme implicitní kritiku přístupů, které i v naší sociologii,